

**TARPTAUTINĖ KOMISIJA NACIŲ IR SOVIETINIO OKUPACINIŲ REŽIMŲ
NUSIKALTIMAMS LIETUVOJE ĮVERTINTI**

PRIEVARTINĖ MOBILIZACIJA

*Prievartinis Lietuvos gyventojų panaudojimas SSRS ginkluotosiose
pajėgose II pasaulinio karo pabaigoje 1944 m. rugpjūtį – 1945 m. gegužę*

IŠVADOS

(Patvirtintos 2002 06 19)

1. Prievartinės mobilizacijos teisinis aspektas

Prievartinė mobilizacija į sovietinę okupacinę kariuomenę 1944 m. rugpjūčio – 1945 m. gegužės mėn. tapo sudedamąja Lietuvos gyventojų teroro dalimi. Sovietų Sąjunga, 1944 m. antroje pusėje pradėjusi Lietuvos vyrų šaukimą į Raudonąją armiją, pažeidė tarptautinės teisės nuostatas, kurios surašytos 1907 m. Hagos IV konvencijoje dėl įstatymų ir papročių laikymosi karo metu, draudžiančioje užkariauto krašto žmones telkti į okupacinę kariuomenę ar kitaip panaudoti užgrobtos šalies gyventojus karo reikmėms. Šios konvencijos III priedo 4 straipsnyje pasakyta, kad ji yra privaloma ratifikavusioms ir neratifikavusioms šalims. 45-asis straipsnis skelbė, kad “okupantui draudžiama versti užgrobtos teritorijos gyventojus prisiekti ištikimybę prieš valdžiai”.

Po II pasaulinio karo Lietuvos vyrų šaukimas į sovietinę kariuomenę ir toliau liko tarptautinės teisės požiūriu neteisėtas. Pasibaigus II-ajam pasauliniam karui ir paskelbus besislapstančių nuo mobilizacijos amnestiją, pats šaukimas į kariuomenę ir toliau liko prievartinis. Sovietų Sąjunga pažeidė 1949 metų Ženevos konvencijos “Dėl civilių apsaugos karo metu” 51 str., kuris skelbia, kad “okupuojanti valstybė negali versti Konvencijos saugomų asmenų tarnauti savo ginkluotose pajėgose ar pagalbinėse jos dalyse. Po to, kai buvo nuslopintas ginkluotas antisovietinis pasipriešinimas žmogus turėdavo pasirinkti tarnybą kariuomenėje ar būti įkalintam už karinės tarnybos vengimą.

2. Prievartinės mobilizacijos vykdytojais ir organizatoriais.

Prievartinę mobilizaciją į SSRS kariuomenę Lietuvoje daugiausia vykdė SSRS NKVD vidaus kariuomenės 4-oji šaulių divizija ir pasienio kariuomenės daliniai. Šios karinės akcijos pagrindiniais organizatoriais Lietuvoje buvo partiniai ir represinių struktūrų vadovai. Vėliau mobilizaciją praktiškai įgyvendino kariniai komisariatų.

3. Lietuvos gyventojų požiūris į mobilizaciją.

Lietuvos visuomenė Sovietų Sąjungą vertino kaip okupacinę valstybę, todėl mobilizuojamieji vengė tarnybos Raudonojoje armijoje. Lietuvos gyventojų požiūris į mobilizaciją, tai yra jos vengimas, ignoravimas ar slapstymasis, buvo nulemtas visuomenės neigiamų nuostatų mobilizacijos į svetimą kariuomenę atžvilgiu. Šios nuostatos formavosi dar nacių okupacijos laikotarpiu. Visuomenėje buvo žinomi pagrindiniai Atlanto chartijos teiginiai ir puoselėtos viltys jais remiantis atkurti Lietuvos suverenitetą.

1945 m. sausio 1 d. nuo mobilizacijos slapstėsi 58 620 žm. Mobilizacijos boikotas tapo viena iš pasipriešinimo formų sovietinei okupacijai. Vyrų, neužsiregistravę mobilizaciniuose punktuose ir surasti besislapstantys, buvo dažnai prilyginami partizanams ar kitiems pogrindžio dalyviams. Todėl su jais neretai buvo elgiamasi kaip su ginkluotojo pasipriešinimo kovotojais: jiems grasinama kalėjimu ar mirtimi, jie areštuojami (“sulaikomi”), kankinami ir net sušaudomi. Remiantis archyviniais dokumentais nustatyta, kad karinių baudžiamųjų operacijų metu, 1944-1945 metais buvo nužudyta apie 5000 beginklių žmonių. *Sovietinės okupacijos nusikaltimų įvertinimo pakomisė rekomenduoja tęsti tyrimą tikslinant šiuos duomenis (archyviniai šaltiniai yra Maskvos archyvuose).*

Lietuvos okupacinė valdžia, matydama, kad mobilizuojamųjų slapstymasis įgauna masinį pobūdį, ėmėsi griežtesnės represijų politikos. 1944 m. gruodžio 12 d. LKP(b) CK biuras priėmė nutarimą “Dėl kovos priemonių su dezertyrais ir vengiančiais mobilizacijos į Raudonąją armiją”. Galiojo Gynybos liaudies komisariato įsakymas Nr. 064, kuriame buvo numatyta apieškant kiekvieną sodybą sulaukyti visus vengiančius mobilizacijos vyrus ir nedelsiant išgabenti į šaukimo punktus. Ši ir kitos prievartos priemonės buvo aktyviai vykdomos. Dėl to iki 1945 m. kovo 21 d. užsiregistruoti į mobilizacijos punktus atvyko 338 887 tūkst. vyrų (nuo 18 iki 50 metų).

4. Legalizacija-vienas iš būdų sumažinti pasipriešinimą vykdomai mobilizacijai.

1945 m. vasario 9 d. sovietų valdžios paskelbta amnestija patyrė nesėkmę – iki birželio mėnesio legalizavosi tik 8 896 žmonės. Pasibaigus SSRS karui su Vokietija, 1945 m. birželio 3 d. sovietų valdžia paskelbė antrąją amnestiją. 1944 07 - 1945 12 01 legalizavosi (užsiregistravo sovietinėse represinėse įstaigose ir gavo laikinus dokumentus) 36144 žmonės, iš kurių vengiančių tarnybos buvo 27 361 (kitais duomenimis – 34 589), dezertyrų 2 423 (kitais duomenimis – 2 522), partizanų – 6 259. Iš viso iki 1957 m. legalizavosi 38 838 žmonės, iš jų 8 350 partizanų ir 30 488 vengiantys tarnybos, dezertyrai ir kt. Visi legalizavęsi patyrė įvairias represijas arba moralinę prievartą. Daugiau kaip pusė jų buvo priversti slapstytis ar išvykti iš Lietuvos. Apie 10 proc. legalizuotų “dezertyrų” ir 8 proc. legalizuotų “vengusiųjų mobilizacijos” buvo įkalinta.

5. Mobilizuotųjų padėtis.

Iki 1944 m. gruodžio mėn. Lietuviai buvo siunčiami į taip vadinamas lietuviškas divizijas. Į kitus Raudonosios armijos junginius nebuvo siunčiami. Raudonosios armijos Mobilizacinės valdybos 1944 m. spalio 18 d. direktyva visi lietuviai eiliniai ir seržantai iš veikiančiosios kariuomenės iki lapkričio 15 d. turėjo būti nukreipti į 50-ąją diviziją (apie 25 tūkst. karių). Taip pat buvo papildoma 16-oji lietuviška divizija.

Tiksliai nežinoma kiek karo veiksmuose žuvo į sovietinę kariuomenę pakliuvusių lietuvių. Po demobilizacijos į Lietuvą iki 1946 m. lapkričio 25 d. grįžo 42 898 kariai, iš jų 30 tūkst. lietuvių.

Laikydama emigravusius ar prievarta išvežtus į Vokietiją lietuvius SSRS piliečiais, sovietų karinė valdžia 1944 m. davė nurodymą juos gaudyti ir, prievarta aprengus karine uniforma, siųsti į frontą. Kiek tokių žmonių buvo, nėra žinoma.

6. Prievartinės mobilizacijos padariniai.

1944 m. buvo mobilizuota 63 tūkst. vyrų, iš kurių 24 100 prievarta atvaryti į karinius komisariatus. Iki 1945 metų birželio 1 dienos mobilizuota dar 45 000, iš kurių prievarta - 20 462 žmonės. Iš viso į karinius komisariatus atvesdinta jėga 44 562 vyrai (kitais duomenimis - 41 010 žm.)

Pasibaigus SSRS ir Vokietijos karui, prievartinė masinė mobilizacija buvo nutraukta. Oficialiais duomenimis per visą mobilizacijos laikotarpį buvo paimti į Raudonąją armiją 108 378 žmonės, iš jų 82 tūkst. lietuvių. Nuo 1944 07 15 iki 1945 12 01 buvo nuteisti 1774 vengiantys karo tarnybos ir 196 dezertyrai.

Pirmininkas

Emanuelis Zingeris

Vykduojantis direktorius

Ronaldas Račinskas